

Л. Цьвяткоў

Наша сялянства, яго прыяцелі й ворагі ў літаратурным адбіві

(Рысы народніцтва на беларускай глебе ў творчасці Сыракомлі)

Маючы на ўвазе паказань рысы народніцкага сьветапогляду ў творчасці Кандратовіча-Сыракомлі, можна было-б, як гэта цяпер робіць большасьць дасьледцаў грамадзкага жыцьця, выявіць супярэчнасьць паміж народніцкім дуалізмам і марксыцкім монізмам.

Але ня гэта зьяўляецца нашаю мэтаю.

Мы хочам даведацца, наколькі сьветапогляд Сыракомлі блізі да народніцтва. Дзеся гэтага мы павінны мець на ўвазе галоўныя падставы ідэолёгіі народніцтва.

Перш за ўсё—што такое „народ“?

Гэта ня тое самае, што нацыя, бо ў яе склад уваходзяць, напрыклад, усе беларусы, а народнікі адрозьніваюць „народную“ частку жыхарства ад „ненароднай“.

Гэта таксама не зьяўляецца й клясаю ў сацыялёгічным сэнсе, бо кляса—група з аднолькаваю роляю ў вытворчасці, а тут мы гэта не заўсёды бачым.

Дакладней за ўсё „народ“ (паводле народніцкае ідэолёгіі) можна прыраўнаваць да аднаго стану—да стану сялянскага.

Але сялянства, знаходзячыся ў розных эаномічных умовах, ня мае адзінства, сьцэльнасьці, ніякае супольнасьці інтарэсаў і мэт ад таго часу, як ня існуе прыгону.

Васковыя заможнікі ды бедната—вось два варожыя групаньні ў адным і тым самым „народзе“.

Літаратура як навуковая, таксама й мастацкая даўно заўважыла гэты факт, бо ён відавочны, але пісьменьнікі-народнікі не заўсёды бачаць яго вынікі, ня часта адзначаюць бязумоўную супярэчнасьць інтарэсаў дзвёх сялянскіх кляс. Народнік, на падставе свайго дуалістычнага сьветапогляду, поруч з эако-

номічным фактарам, ставіць фактар псыхічны, а дзеля гэтага верыць, што частка нацыі мацнейшая з моральнага боку павінна перамагчы сваіх ворагаў у хуткім часе, хаця-ж бы яны мелі вялікую эканамічную перавагу.

Блізасць да прыроды, „чорназемнае імкненне“ („чорноземная тяга“, як гаварылі расійскія народнікі), земляробскі інстынкт, „улада зямлі“ і г. д. даюць працаўніку-хлебаробу перавагу над кулаком, бо гэты апошні раней ці пазней адарвецца ад зямлі і, як той Антэй у казцы, згубіць сваю моц. Апроч гэтага, кулак—індывідуалісты, тады як хлебароб жыве ў грамадзе, і яна ўратае яго ад моральнага й матэрыяльнага заняпаду. Уласна кажучы, кулакі нават зусім не зьяўляюцца часткаю „народу“, а толькі нейкаю хваробаю, болякаю на яго цэле, ненормальным новаўтварэннем на яго організм.

Дзеля гэтага захаванне сялянскае грамады, чаго-б гэта ні каштавала,—вось галоўны пункт народніцкае праграмы, цесна звязаны з усёю ідэолёгіяй народніцтва.

Маючы на ўвазе высокія моральныя рысы „народу“, абавязкова трэба ўтварыць з ім найцяснейшую сувязь, атрымаць ад яго ўсю моральную карысць, якую ён можа даць інтэлігенцы, а за гэта прынесці яму ў дар пакуль што хаця-б толькі простую пісьменнасць.

Урэшце „хаджэнне ў народ“ магло мець на ўвазе й паважныя навуковыя мэты—збіранне фактаў народнае творчасці, вывучэнне асаблівасцяў быту і г. д. Гэта мела значэнне і для нацыянальнае сьвядомасці.

У мінулым стагоддзі шмат якія народы прачнуліся для сьвядомага нацыянальнага жыцця.

У Беларусі ды Украіне сярод тых кляс грамадства, якія былі згубішы нацыянальнае самапачуццё, зьяўляецца зноў цікавасць да ўсяго свайго, роднага, блзкага, пачынаецца „збліжэнне з народам“.

Інтэлігенты ня толькі носяць сялянскую вопратку, ня толькі гамоняць з мужыкамі аб іх справах і цікавцяцца песьнямі ды казкамі, але ўжываюць народную мову ў літаратуры.

Людвіг Кандратовіч, які пісаў пад імем Уладыслава Сыракомлі польскія вершы, карыстаўся й роднаю беларускаю моваю. Адзін яго верш рэвалюцыйнага зместу пачынаецца такімі словамі:

Заходзіць сонца пагоднага лета,
 Вее вецер з Заходніх нябёс;
 Здароў будзь, вецер! з далёкага сьвету
 Добрыя-ж весьці ты да нас прынёс!
 Здаровыя-ж будзьце, эй, добрыя весьці:
 Там, на Заходзе, праліваюць кроў,
 Б'юцца для славы, свабоды і чэсьці
 І робяць вольных людзей з мужыкоў.

Гэты верш, які, магчыма, меў на ўвазе паўстаньне французскіх народных мас, прыдушанае генэралам Кавеньякам у моры крыві ў 1848 годзе, быў надрукаваны толькі ў 1862 годзе, у якасьці дадатку да рэволюцыйнае брошюры „Гутарка старога дзеда“.

Мы цікавімся цяпер ня толькі політычным зьместам гэтага твору, а таксама й тым фактам, што ён напісаны чыстаю й прыгожаю народнаю беларускаю моваю.

У большасьці сваіх твораў Кандратовіч-Сыракомля хацеў даць чытачом усебаковы малюнак вясковага жыцьця з яго добрымі й дрэннымі зьявамі.

Агляд гэтага малюнку найзручней, найвыгадней будзе пацаць з поэмы „Янка Магільнік“¹⁾ („Ianko Smentarnik“).

Гэты Янка—наилепшы прадстаўнік беларускага сялянства, найлепшы сябра вясковае грамады.

„Год пяцьдзесят ці больш таму жыў у ваднэй вёсцы багаты дзяцюк, прыгожы, вясёлы, адзін з тых людзей, у якіх сэрца заўсёды б'ецца гарача, якія ўрадзіліся не гультаямі. Калі яны кахаюць, дык пчыра, калі працуюць, дык ахвотна, з прыемнасьцю пацеюць над плугам, усім чыста на сьвеце цікавяцца, усіх гатовы абняць, усім падаць руку, каб дапамагчы...“

Дык вось усё і глядзелі на Янку, як на роднага брата, а ён бязупынку быў заняты: заўсёды знаходзілася тая ці іншая праца ў вясковай грамадзе.

Ён кахаў сваю родную вёску, гэта была яго гордасьць; кахаў сваіх бацькоў ад пчырага сэрца, кахаў свае палі й сенажаці, рэчку, якая ўецца там, свае лясы й дымкі над хатамі. Родным братам быў ён для парабкоў“...

Далей аўтар дадае сваю ўвагу: „заўсёды прыемна бывае падзяляць з грамадою долю й нядолю, жыць супольным жыцьцём з усімі, адчуваць братняе адзінства“.

Мы бачым, што потым, адарваны ад гэтага адзінства, закінуты на чужыну, Янка ўвесь час нудзіцца ды мучыцца і зна-

¹⁾ Увага: Пераклад вершаў Сыракомлі на беларускую мову зроблены аўтарам гэтага артыкулу.

ходзіць сабе толькі адну радасць—сумленнае выкананьне сваіх моральных абавязкаў. „Грамада“, як адзіная суцэльнасьць,— вось прадмет каханьня Янкі.

„Бывала, памрэ хто ў вёсцы,—Янка шчыра заплача, як малое дзіцянё. У чужым чалавеку, што зышоў з гэтага сьвету, Янка губляў быццам роднага бацьку ці брата. Ён зробіць і магілу і труну, сьпяе жалобныя сьпевы, а калі блізкія ў нябожчыка небагатыя, дык яшчэ заплаціць і за пахаваньне“...

„Ён і на вясельлі дружка, ён-жа й першы аратай і касец, ніколі ня бывае ў яго недахопу сіл і ахвоты“...

Правы Янкі на пяршынства ў вёсцы прызнаюць усе, бо гэтыя правы ўгрунтаваны на яго шчырым каханьні й рупнасьці аб усёй грамадзе, бо ён гатоў заўсёды бараніць агульныя інтарэсы. Дзеля гэтага ён можа весці за сабою грамаду туды, куды лічыць патрэбным.

Але, на жаль, інтарэсы розных грамад не аднолькавыя. Вось чаму Янка бывае ня толькі кіраўніком агульнае вытворчае працы, але й правадыром бою на кіях (gizmotni na kije). „І б'е ён ды б'е, пакуль ня зваліць ворага на зямлю“. Ды як-жа й можа быць інакш, калі чужая грамада адважваецца захапіць сенажаць або ворную зямлю ў яго вёскі?

Грамадзе Янка патрэбны, пакуль ён прыдатны да працы ды бою. Але вось гэты самы Янка прыходзіць у родную вёску ўжо стары. Новае пакаленьне, новыя сябры грамады ўжо толькі сьмяюцца, гавораць з ім. Праўда, калі Янка паабяцаў ім набіць сьпіны так, як б'юць недасьпелае горкае яблыка, каб яно зрабілася больш мяккім ды смачным, моладзь крыху апамяталася. А ўсё-ткі Янка для яе чалавек чужы й зусім няцікавы, і адносіны да яго гіронічныя, як, праўда, і да іншых старых людзей.

Сябелюбных неспагадных людзей шмат, і шчыры, добры, самаахвярны Янка, які гэтаў рупіцца і аб жывых і нават аб нябожчыках,—зьява даволі рэдкая.

Людзі бяз высокіх імкненьняў, бяз яснага сьветапогляду, бяз цвёрдых падстаў для дзейнасьці, людзі „мяшчанскага духу“, „буржуазнай псыхолёгі“ колькасьцю пераважаюць пакуль што ўсюды, а ў тым ліку й на вёсцы, а рэдкія „рыцары духу“ выразна выдзяляюцца на гэтым шэрым грунце.

Сыракомля ня дзеліць сваіх герояў на мяшчан і рыцараў духу, у яго падзел інакшы: добрыя тыпы ў яго або належаць да сялянства, або жывуць выключна інтарэсамі гэтага стану;

наадварот, тыпы адмоўныя, нават вышаўшы з народу, заўсёды цураюцца яго.

Значыцца, у творах Сыракомлі ёсьць два галоўныя тыпы: дэмофілы й дэмофобы—прыяцелі й ворагі „народу“.

Адарвацца ад роднае глебы, быць неспагадным для народу—гэта здаецца Сыракомлі найгоршаю бядою, якая толькі можа здарыцца з чалавекам. У выніку гэтай адсутнасьці грунту зьяўляецца беспрынцыповасьць, а потым ужо недалёка й да злачынства.

Адзіным лекам ад гэтае хваробы можа быць праца над самым сабою й сувязь з простымі сумленнымі людзьмі.

У поэме „Начлег гетмана“ („Nocleg hetmański“) Сыракомля апавядае нам гісторыю беднага хлопца, які зусім выпадкова вышаў з вёскі ў шырокі сьвет, атрымаў добрую адукацыю і заняў у грамадстве не апошняе месца.

Гетман заначаваў у хаце лясьніка і звярнуў сваю ўвагу на яго сына—малого Грыгорку.

Грыгор Суліма—адважны хлапец. Узімку, у мяцеліцу бярэ ён дубіну, каб абараняцца ад ваўка, і весела бяжыць у лес шукаць бацьку.

Грыгорку бяруць ад бацькоў і рупна ды старанна займаюцца яго адукацыяю і выхаваньнем.

Настаўнік Грыгора ў ваеннай навуцы, стары вайсковец Дэршняк, тлумачыць яму, што значыць кахаць сваю бацькаўшчыну,—у наступных словах:

„Бараніць сваю бацькаўшчыну! А ці ведаеш ты, малы, што такое бацькаўшчына? Дык вось я табе скажу. Старыя людзі звалі яе сваім жыцьцём, здароўем і служылі ёй шчыра ў долі і ў нядолі. Што такое бацькаўшчына? Гэта сьценны тваёй хаты, гэта яе старая страхы з саломы, гэта гоні, засяяны жытам, якое не дае табе загінуць з голаду, гэта вада роднай рэчкі, якая асьвяжае тваё цела ўлетку, гэта прыгожасьць дзяўчыны, любай твайму сэрцу, гэта тваё неба найбольш прыгожае ў цэлым сьвеце, гэта смак твайго яблыка й цень тваёй яблыні“... „Дык вось, адным словам, бацькаўшчына ва ўсім гэтым: і часткамі і ўся разам. Гэтую бацькаўшчыну мы баронім ад татараў, яе кахаем, яна—наша горадасьць“.

На вялікі жаль, Дэршняк у хуткім часе памёр. А потым маладыя, вясёлыя таварышы адарвалі Грыгора ад паважнае працы, ад кніжак, ад размоў з сталымі, разумнымі людзьмі, ня далі яму магчымасьці выпрацаваць сьветапогляду. „Пры іх забўўся ён аб старым праз поўгода. Часта Грыгор гаварыў:

„Працуйма для славы ды для хлеба. Толькі дзэве рэчы патрэбны чалавеку: добрая шабля й адважнае сэрца. А пад прыхільнаю апекаю гетмана можна, выконваючы свае абавязкі, ня вельмі рупіцца аб тым, што напішуць аб нас гісторыкі“.

Грыгор губляе сувязь з „народам“. Яму цяпер ужо нішто не замінае прыгнятаць народ.

Грамадзянскае пачуццё, грамадзянскі сьветапогляд цяпер ужо для яго ня існуюць.

Але яны вельмі разьвітыя ў багатай ды вяльможнай панны Бэаты, у якую закахаўся Грыгор. Яго думкі вельмі не падабаюцца Бэаце.

Не паважаючы сваіх бедных бацькоў, Грыгор вельмі шанаваў прыгожую, багатую, вяльможную панну Бэату, але не заўсёды захоўваў належную вернасьць і ёй. Зусім выпадкова Грыгор здрадзіў і сваю бацькаўшчыну, выдаў вайсковы сакрэт ворагам Беларусі—Лівонскім крыжаком. Панна Бэата памерла з гора. Усе аддураліся ад Грыгора Сулімы.

Адарваны ад роднае глебы, адкінуты тэю вышэйшаю клясаю, з якою ён быў стварыў цесную сувязь, Грыгор Суліма шукаў выхад з немагчымага, цяжкага становішча.

Гэты выхад ён знаходзіць, адмовіўшыся ад сябелюбства, прылучыўшыся зноў да „грамады“.

На прыкладзе Грыгора Сулімы Сыракомля хоча нам паказаць, як небясьпечна бывае адарвацца ад „народнае“ глебы.

Ксёндз дафінітар (у поэме „Ян Дэмборуг“, „Jan Deboróg“) і шляхціч Піліп з Канопляў (Filip z Koporé) зьяўляюцца, паводле думкі Сыракомлі, прыкладамі тэй карысьці, якую маюць прадстаўнікі іншых станаў грамадства ад цеснай сувязі з „народам“.

„Калі прыдзе шэры змрок, дафінітар ходзіць да сялян; ідзе пехатою“... „Падпіраецца ён кіем, ідзе сабе паволі й зьбірае кветкі. Ён і ў палацы, і ў простаў хаце дапамагаў, раіў, умацняў дух; з панам і з мужыком быў прасту—быццам ланцугом якім зьвязваў усіх у вадну братнюю сям'ю“.

Ён прывучыў і маладога Яна ня цурацца сялянскае працы, не ганьбаваць простымі людзьмі, а апроч гэтага яшчэ даў яму шырокія й глыбокія веды ў розных навуках.

У поэме „Луста хлеба“ („Kęs chleba“) зьяўляецца прыцель „народу“ шляхціч Лагода, які зжыўся з сялянамі, уваходзіў у іх інтарэсы, і яны шчыра яго любілі й павяралі яму. Наадварот, яго сусед, эксплёататар Забора, быў агідны й не-

навісны ўсім. „Народалюбства“ Лагоды аднак-жа было органичнае, інстынктыўнае, а не сьвядомае.

Мы тут не разглядаем пытаньне, наколькі згаджаюцца з жыцьцёваю праўдаю, з фактычным станам рэчаў вобразы ксяндза й шляхціча—„народалюбцаў“.

Клясавыя інтарэсы духавенства й шляхты не дазвалялі, каб падобныя зьявы былі тыповымі.

Але мы цікавімся цяпер ідэолёгіяю самога аўтара.

Пабачым зараз, як ён малое зусім сьвядомага „народніка“ старажытных часоў у васобе пана Піліпа з Канопляў. (Pan Filip z Kopor).

Пана Піліпа выбралі паслом у сойм. Ён выпрацаваў проект роўнапраўнасьці для ўсіх станаў, жадаючы, каб кожны грамадзянін мог атрымаць адукацыю, каб прымаў удзел у законодаўчай працы, каб плаціў падаткі на адных і тых самых падставах, каб ня было ніякіх прывілей і г. д.

Адзін дваранін пытаецца ў пана Піліпа, ці можа хто-небудзь зраўнацца з шляхтаю, калі другога такога самага стану няма й быць не павінна.

Піліп адказвае яму: „Нам роўныя—мужыкі, якіх Рэч Паспалітая трымае паніжанымі. Калі мы баронім дзяржаўныя межы, шаноўны колега, яны запасаюць хлеб для нас, сьцерагуць нашых дзетак. На хлебароднай глебе іх сякеры ды косы вартыя найлепшага гербу. Васпан, здаецца, рыцар—а, на жаль, вашая шабля зайржавела, мо' яшчэ ад прадзедаўскіх часоў. А паглядзі толькі на іх плугі, ці ня больш яны вартыя, бо зьяюць яркава ад штодзённага ўжываньня. Яны ў сваім дастойным, хаця й бедным, стане заслугоўваюць больш, чым мы з нашымі справамі; яны вартыя быць роўнымі з намі!.. Сягонья, калі мяне выбралі ў сойм, глядзеце, які проект я ўнясу—гэта будзе мая першая дапамога мужычком—роўнапраўнасьць“.

Гэтая прамова загубіла пана Піліпа.

Дваране зазлаваліся, кінуліся на яго з шаблямі й цяжка паранілі. Ад гэтых ран ён і памёр.

Але перад сьмерцю пан Піліп пасьпеў яшчэ прагнаваць ксяндза, які прышоў да яго ў апошнюю хвіліну,—сказаў духаўніку, што ўсе людзі роўныя, што нядобра бывае дзерці з бедака-мужыка апошні грош, што пасты нічога ня значаць, а трэба мець чыстае сумленьне.

Ксёндз зазлаваўся ды сказаў, што нага яго больш ня будзе ў гэтай хаце, і пакінуў пана Піліпа.

Нават паміраючы, пан Піліп думаў і рупіўся не аб сабе, а толькі аб народзе. Усё-ткі яму хацелася яшчэ пажыць, па-

працаваць на народную карысьць.— „Шкада, што прыходзіцца пакінуць гэты сьвет“, кажа ён перад сьмерцю. Гэтак любіў пан Піліп сваю дзейнасьць на дабро народу.

Народнікі з шляхецкага стану (як пан Піліп або дафінітар) добра ведаюць, што вышэйшыя станы маюць вялізарны доўг, які павінны заплаціць народу. Гэтая сьведомасьць сваёй віны змушае іх працаваць бязупынку на карысьць народу; яны імкнуцца адпакутаваць за ўсе грахі цёмнае мінуўшчыны свайго ўласнага стану.

Пан Піліп хоча несцьці цяжар падаткаў роўна з сялянамі. Ён і дафінітар нясуць на сваіх плячох нялёгкае бярэмя земляробскае працы. Яны рады, што не карыстаюцца чужою працаю, што самі займаюцца сваёй гаспадаркаю. Дафінітар нават арэ й жне сам, асабіста.

Жыцьцё здаецца ім закароткім; яго не хапае, каб зрабіць усё тое, што павінны зрабіць вышэйшыя станы для сялянства, бо яны зашмат ад яго атрымалі і нічым яму не заплацілі.

І сапраўды, не адзін чалавек, а толькі шмат пакаленьняў могуць прывесцьці ўсё ў роўнавагу. Толькі шматгадовая праца можа зніштожыць апошнія ўспаміны аб прыгнечаным, нялюдзкім становішчы сялянства ў нядобрыя часы панаванья эксплёататараў. Але такія паважныя зьмены, аб якіх думалі народнікі, могуць зьявіцца выключна ў выніку рэвалюцыі. А для рэвалюцыі патрэбны пэўныя ўмовы.

Пры панаваньні натуральнае гаспадаркі, пры малым значэньні сярэдняга, гандлярскага, купецкага стану, перавага шляхты павінна была трываць вельмі доўга. Такім чынам ня толькі сяляне, але й буржуазія яшчэ пакуль што не магла мець улады.

Гутаркі аб роўнапраўнасьці станаў здаваліся ўсім вельмі дзіўнымі ў часох пана Піліпа (XVI, XVII сталяццці).

Аднак-жа кожная, хаця-б і вельмі няўдалая, спроба мае сваё значэньне ў гісторыі. Вызначыць новы шлях бывае надта важна. Па ім яшчэ ня езьзяць, але, калі будзе магчымасьць, яго выкарыстаюць. Новую думку грамадства прызнае раней ці пазьней.

Вось чаму вялікае пашаны заслугоўваюць тыя людзі, якія мелі грамадзянскую адвагу выказаць свае новыя думкі, ня глядзячы на кпінкі ды лайнкі сваіх сучаснікаў.

Па гэтым пытанні аўтар гаворыць (Fragmenty o Filipie z Kopori, p. II.) наступнае:

„Добра было-б на гэтым сьвеце быць такім чалавекам, як усе іншыя—сталыя нявольнікі звычайу ды моралі. Ёхнія думкі ня йдуць нейкім дзіўным шляхам, а могуць трымацца бітае дарогі. Такія людзі ніколі ня будуць адзінокімі сярод масы. Яны разумеюць гэты сьвет, і ён іх таксама зразумее.

Але сустракаецца часам і іншы чалавек, сапраўдны ўлюбенец лёсу.

Калі ў яго зьявіцца новая думка, дык выкажа ён яе надта ўдала ў належным месцы й часе сярод спагадных людзей. Вось тады яго словы захопяць людзкія душы, пасыплюцца зерняткі найлепшага севу.

Але зноў такі паміж тысяч людзей спатыкаюцца й асобы з шалёнаю галавою, а гарачым сэрцам. Яны, ня глядзячы, дзе й каму гавораць, ня ўстрымліваюць слоў свайго сардэчнага пераканання.

Такі чалавек яшчэ ня досыць моцны, каб зваліць стары парадак рэчаў, але ён на ўсё нападае, усяму пярэчыць.

У навалніцу грамадзянскіх нягод, якая нясецца ў магутным руху, ён дзьмухае, усё роўна, як быццам проціў ветру, каб той павеяў у іншы бок. Надарэмна з усяе сілы ўбірае ён у сябе паветра, але раней разарвуцца ў яго грудзі, чым ён тут што-колечы выдазьмухае.

А сьмеху-ж будзе, а рогату з беднага вар'ята. Хто пальцам тыкае, а хто дык проста здэкуецца: „Чуецца, што ён прыдумаў? Глядзеце, куды ён прыблытаўся!“.

Эх! Піліп з Канопляў!“

Зразумела, што падобны чалавек не дачакаецца добрых вынікаў сваёй прапаганды.

Толькі шмат пазьней, шмат гадоў пасля яго сьмерці яго думкі могуць здзейсьніцца.

Сыракомля пісаў у саракавых, пяцідзсятых і ў пачатку шасьцідзятых гадоў XIX-га стагоддзя.

Пазьней за яго, але, бязумоўна, зусім ад яго незалежна, прадстаўнік расійскага крытычнага народніцтва Мікола Кастусёў Міхайлоўскі, прытасоўваючы да соцыолёгіі тэорыю натуралістых Снэлла ды Геккеля адносна „ідэальных і практычных тыпаў“, даходзіць да вельмі цікавых вынікаў:

Існуюць ў жыцці тры тыпы: практычны, сярэдні й ідэальны.

Практычны тып—гэта вынік поўнага, бязумоўнага прытасавання да акружаючага жыцця: ён ня мае магчымасці далейшага развіцця, эвалюцыі, бо ня мае яскравых індывідуальных рыс.

Ідэальны тып здольны да эвалюцыі; яго натура, багатая індывідуальнымі, рэзка вызначанымі рысамі, дае яму надта добрую падставу для далейшага развіцця. Але барацьба з акружаючым жыццём для яго нязвычайна цяжка.

Сярэдні тып, дапасаваны да гэтага жыцця настолькі, каб не загінуць у безнадзейнай барацьбе, у дарэўным змаганні з ім, мае ў сабе даволі індыўідуальных асаблівасцяў, каб унесці нешта сваё ўласнае ў агульны ход эвалюцыі.

Герцэн заве „мяшчанскім“ той тып, які вышэйпрыведзеная тэорыя называе „практычным“.

Працівалежны гэтаму тып „ідэальны“ можна назваць інакш „індыўідуалістычным“. Можна гаварыць аб тыпах „стадным“ і „асабістым“.

Але ўжо вышэй мы гаварылі аб „рыцарах“ ды „мяшчанах“ духу. У сутнасці рэчаў тэрмінолёгія нічога рашуча не змяняе.

У сваім сапраўдным выглядзе „ідэальны“ тып заўсёды гіне, хаця й не бясьсьледна. „Мяшчане“ загрызаюць яго на сьмерць.

Такі лёс спаткаў, як мы ўжо бачылі, Піліпа з Канопляў. Змагаючыся з цёмнымі зьявамі жыцця, выступаючы проціў рэлігійнага фанатызму, проціў катаваньня жыдоў, проціў уціску слабых людзей моцнымі, проціў подкупаў ды гвалтаў на выбарах, проціў няроўнапраўнасьці станаў і г. д., Піліп нажыў сабе шмат ворагаў, якія ўрэшце яго й загубілі.

Дафінітара мы можам лічыць сярэднім тыпам. Ён ў значнай меры прымае пад увагу ўмовы месца ды часу.

Тактоўна, умела змушае ён паравян шанаваць яго перакананні й пакрысе іх прымаць у свае душы. У сваіх казаньнях ён ня ўжываў рэзкіх слоў, але ўмеў бяз гэтакіх моцных сродкаў дайсьці да пажаданых вынікаў.

Стары Дэмборуг чуе ад дафінітара ня толькі агульнага характару моральныя ўвагі адносна неабходнасьці задаволіць пакрыўджаных суседзяў, але яшчэ й спэцыяльна-дваранскія мотывы аб чыстае гэрба й шляхецкім гонары. Дафінітар—тонкі психолёг; ён стаіць на грунце сапраўднасьці; ён гатоў нават забабоны свайго суразмоўцы (напрыклад, яго веру ў існаваньне нейкай спэцыяльна дваранскай чэсьці) выкарыстаць для свайй справы.

У вершы „Зарана“ („Zawcześnie“) Сыракомля з шчырым спагаданьнем гаворыць аб лёсе тых людзей, якія адышлі далёка ўперад ад сваіх сучасьнікаў, аб лёсе тых „рыцараў духу“, якіх задушыла халоднае, эгоістычнае абкружаючае жыццё.

Але нявымоўна страшэннаю зьяўляецца духоўная сьмерць, моральнае зьніштажэньне цэлага стану, які разарваў сувязь з большасьцю нацыі.

У вершы „Lalka“ маленькая дзяўчынка гаворыць: „У свята... мамачка дасьць мне новую вопратку і ружовую стужку ў касу. Тады я буду ведаць напамяць французскія малітвы, і мы паедзем у касцёл. Вось будзе дзівіцца ўся грамада простых людзей, бо яны не разумеюць гэтых замежных слоў... памалюся я аб тым, каб мне хутчэй расці ды прыгажэць“.

„Хоча яна памаліцца і аб тым, каб бацькі яе мелі шмат грошай“.

— „За гэтыя грошы, кажа яна, мы купім чатыры вёскі мужыкоў, каб яны для нас і жалі й касілі...— „Учора“, апавядае далей дзяўчынка, татка паабдаў ды паклаўся спаць, а яны зусім няпрыгожа й непатрэбна ўвашлі, запэцкалі падлогу, крычаць, як быццам нейкія мядзьведзі: „Хлеба, паночак, дай хлеба!“ Зразумела, загадалі іх біць... і зусім справядліва“.

Шляхта вельмі часта зьяўляецца лютым, бязьлітасным ворагам народу:

— „Бараніць нізкія вясковыя стрэхі, пабіць на галаву крымскіх бандытаў—вось як уяўляў сабе плян усяе справы вяльможны гетман польнае булавы. Але, забяспечаны ў сталёвым панцыры, ня кожны рыцар бывае сумленным. Панцырная шляхта й слугі цэлым атрадам пашлі па вёсцы; рабуюць яны братнія хаты й сусекі; рабочых валоў ражуць сабе на вячэру; крыўдзяць прыгожых вясковых дзяўчат і яшчэ б'юць, калі якая-небудзь заплача. Толькі смяецца з крыкаў і стогнаў вяльможны гетман польнае булавы“.

Бязумоўна, ня толькі ў заможных клясах сустракаецца „мяшчанская“ психолёгія. Гэта—зьява штодазенная, яе можна ўсюды лічыць вельмі звычайнаю.

Герцэн гаварыў нават, што „ў самой прыродзе шмат мяшчанства“.

Большасць народнікаў прызнавала гэтую паўсюдную перавагу „мяшчанства“, хаця Герцэн пэўны час верыў, што „мужыцкі кажух“ не паддаецца гэтай заразе.

Сыракомля ў сваім вершы „Нявіннай душачцы“ („Niewinnej duszyczcy“) апісвае мяшчан ня вельмі шкадлівых, зусім неакрутных, а ўсё-ткі ні да якое справы няздольных. „Старосветские помещики“ Гоголя, або „Сон Обломова“ Ганчарова могуць даць нам уяўленьне аб падобных тыпах. Гэтыя людзі прыныпова ня цікавіліся нічым рашуча, апроч сну, яды й гарэлки. Але й гэтая няцікавасць зьяўляецца прычынаю шмат чаго дрэннага.

Часта бывае, што панская забава каштуе горкіх сьлёз мужыком. Вось, напрыклад, мядзьвежы загоншык Хадыка (у поэме „Chodyka“) забыўся высачыць ды загнаць мядзьведзя для панскіх ловаў. З гэтае прычыны ён зрабіўся зусім бязьдольным чалавекам і дашоў да злачынства.

Вось, далей, урачыстае свята ў Нясьвіжы, імяніны князя Кароля Радзівіла. Кабета з простага народу павінна зрабіць у сваёй хаце ілюмінацыю ў чэсьць панскага сямейнага свята, але ў яе ўласнай сям'і вялікая трывога ды гора—памірае дзіцятка. А чалавек ад гарадзкага магістрату, прысланы з загадам адносна ілюмінацыі, стукнуў так моцна ў акно, што разбіў шыбу; сьцюдзёнае паветра ўвашло ў хату і дзіця памёрла.

— „Ведер праз разьбітую шыбу дзьме ў калыску майго малойчыка, сьмерць з ветрам прыяцела, бярэ яго, абнімае, а матка выконвае загад. Але не магу сьпяшацца, бо агонь гасьне... а слуга пільнуе... У дванаццатай гадзіне з вежаў замку загучэлі гарматы. Там крычаць: „Vivat“ і п'юць венгерскае віно шмат гасьцей, а тут агонь запальвае ды клапаціцца аб сынку сама зусім хворая матка.

А калі ўсе закрывалі: „Vivat! міласьцівы князь, хай ідзе далей шляхам посьпехаў!“ я сьпяшаюся хутчэй да калыскі, да майго роднага дзіцяці... але знаходжу ўжо толькі труп!

І доўга, доўга яшчэ буду я помніць усе гэтыя гукі; буду я помніць жоўты, як воск, тварык, жоўтыя рукі, якія здранцэвалі й скасьцяцелі“.

Добрыя, спагадныя людзі, прыяцелі „простага народу“ рэдка сустракаюцца сярод вышэйшых станаў.

Аднак-жа і сярод самога „народу“ такія тыпы, як Янка Магільнік, гатовыя служыць ня толькі сялянскай грамадзе, але і ўсякаму бяздольнаму, пакрыўджанаму, прыдушанаму горам чалавеку—спатыкаюцца нячаста. Мы ўжо бачылі, якое прыймо чакала Янку ў роднай вёсцы, калі ён прышоў туды нікому непатрэбным, старым, адстаўным вайскоўцам.

На чым-жа тады ўгрунтаваў Сыракомля сваю веру ў вялікую духоўную моц народу?

У народзе ёсьць яшчэ шмат здольнасьці, якія пакуль што нявыкарыстаны. Народ нявучоны, няпісьменны, але ён больш ня хоча заставацца ў гэтай цемнаце. Яго духоўная моц патрабуе працы, яго душа хоча духоўнае стравы. Гэтакі тып простага чалавека, поўны потэнцыяльнае энэргіі, тып бязумоўна ідэальны, прадставіў Сыракомля ў сваім вершы: „Няпісьменны“ („Niepiśmienny“):

„мне не зайздросна нікаму і ні ў чым на сьвеце.

У вадным толькі я магу позайдросьціць вам, гэта ў тым, што вы, панове, умеце пісаць. Калі я навучуся добра пісаць, дайце мне паро ды аркуш белае паперы,—вось-бы яно лятала ды лятала, усё роўна як маламка па цёмным небе“.

Няпісьменны хацеў-бы апісаць усе зьявы жыцця ва ўсёй яго шматкалёрнасьці: і радасьць, і гора, і наагул усю душу чалавека, і ўсё прыгожы бязмерны сьвет. Але ўсе гэтыя прыгожыя мастацкія імкненьні гінуць цяпер задарма, бо ён чалавек просты, нявучоны.

Непапсаваныя ненормальнымі ўмовамі гарадскога жыцця, сьвежыя, здаровыя народныя сілы павінны разьвіць нязвычайную энэргію, як толькі будуць мець вольны доступ да багацьцяў культуры. Уся захаваная ў працягу шматвяковага сну потэнцыяльная энэргія народных мас павінна будзе перайсьці ў кінэтычны стан і ўтварыць вялізарны росквіт культуры.

У тых галінах мастацкае творчасьці, якія й цяпер даступны народу, ён дашоў да дасканаласьці як у сэнсе тэхнікі мастацтва, гэтак сама і ў сэнсе яго ідэявасьці.

Гэта мы бачым, напрыклад, у народных сьпевах ды, наагул, у народнай музыцы.

У вершы „Вясковы скрыпач“ („skrzypak wioskowy“) мы знаходзім народныя погляды на мэты й сутнасьць мастацтва.

— „Раней, чым я аддам у твае рукі гэтую скрыпку, кажа скрыпач свайму ўнуку, я.. яе пасьвячу, каб ты ня сьмеў зрабіць з песьні нешта агіднае. Хаця часам табе прыдзецца есьці толькі сухі хлеб, будзь скрыпачом для сумленных вясковых бедакоў, як і я быў столькі гадоў“.

Скрыпач іграе на радасьць людзям, а зусім ня выключна з мэтай атрымаць грошы.

У вершы „Вясковы гусляр“ („Lirnik wioskowy“) Сыракомля паказвае нам эстэтычную радасьць самога мастака й яго гордасьць:

— „Я адчуваю нейкую радасьць, як быццам нешта йграе ў маім сэрцы адразу і смутна і весела. Я шчаслівы, багаты, калі ад хаты да хаты праходжу праз усё сяло!“

Калі слухачы адносяцца да мастацтва павярхоўна, не разумеюць яго, мастак усё такі пацяшае сябе думкаю, што яго ацэняць наступныя пакаленьні, што настане час, і яго песьні дойдучь да Дуная й да старога Кіева.

Мастацтва, паводле народнага сьветапагляду, мае ня толькі эстэтычную, але, апроч таго, яшчэ й высокую моральную цану. У вершы „Каралёвы гусляры“ („Królewscy Lutniści“) мы бачым, як сьпявака пацяшае змучанага горам чалавека й дае

яму магчымацьць зноў энэргічна пачаць агульнакарысную дзейнасьць, якая дапамагае ня думаць аб згубленай асабістай долі.

Сыракомля мастацкія імкненьні знаходзіць і ў вясковых рамясьнікоў.

У вершы „Плотнік“ („Cieśla“) мы бачым рамясьніка, які адначасна і плотнік і сталяр. Грамада адносіцца да яго ня надта добра. Удзячнасьці за сваю сумленную працу ён ніколі ня бачыць. Але ён пацяшаецца, папершае, сваёю карыснасьцю для вёскі, а падругое, прыемнасьцю самое працы, бо ў гэтую працу ён уводзіць некаторыя мастацкія рысы. Ён „працуе з прыемнасьцю“. Ён гэтая прыемнасьць працы (koszok pracy)—адзнака сапраўднага мастака.

У цяжкім жыцьці народу адно мастацтва не магло-б перамагчы ўсяго цяжару шматвяковага гора. Патрэбны яшчэ азначаны, сталы сьветапагляд. Гэты сьветапагляд мы ўжо ведаем—гэта ідэалёгія грамады, імкненьне да працы на яе карысьць.

Але найшырэйшае абагульненьне, самую сутнасьць народнае філэзофіі мы бачым у вершы „Далакоп“ („Grabarz“).

Далакоп, наглядаючы кругазварот матэрыі ў сьведзе, думае, што сьмерць яшчэ ня надта вялікая бяда, бо труп дае спажыўныя сокі для расьліні:

„Што адзін згубіць, атрымае другі“. Далакоп глядзіць на ўсё жывое, як на адзіны вялізарны колектыў—„Дружыну“.

Мы ведаем цяпер, што Сыракомля знаходзіць у глыбіні народнае глебы шмат моральнага ды інтэлектуальнага багацьця.

Чаго-ж не хапае народу, што яшчэ яму трэба даць?

Сыракомля думае, што народу трэба даць правы, тую роўнапраўнасьць, аб якой гаварыў Піліп з Канопляў.

Тады народ атрымае адукацыю, грамадзянскія навукі і ўсебакова разьвіе свае сілы й здольнасьці.

У вершы „Старопольскія Каляды“ („Staropolskie Roraty“) Сыракомля тлумачыць заняпад Рэчы Паспалітай у наступных словах:

„Лёс сямі станаў зьмяніўся: на каралёў паклалі моцныя ланцугі, духавенства ня мае захапленьня сваёй справаю сэнатары—напойваюць сваіх брацьцяў, шляхта занята бязупыннымі конфэдрацыямі, вайсковец прыгнятае тых, каго ён бараніў, купец у ліхварства пусьціў свае грошы, мужычок—падданы гіне ў панскім дварэ“. За ўсе гэтыя грахі „страшная труба кліча папсаваную дзяржаву на справядлівы суд“.

Гаворачы аб правах народу, Сыракомля асабліваю ўвагу зьвяртаў на права атрымаць адукацыю.

У 1862 годзе Сыракомля напісаў верш, поўны глыбокага натхнення; у гэтым вершы ён з захапленнем апавядае аб адчыненні вясковае школы, ад якое чакае шмат карысці для свае бацькаўшчыны.

Атрымаўшы асвету, зямлю, грамадзянскія і політычныя правы, народ, па думцы Сыракомлі, выдзеліць з сябе шмат дзеячоў, якія й павінны будуць весці яго па шляху далейшага развіцця.

Як і ўсе народнікі, Сыракомля вялікае значэнне надаваў ролі асабістага фактара ў гістарычных падзеях. Аб гэтым мы ўжо гаварылі, калі разглядалі Піліпа з Канопляў.

Цяпер, выявіўшы агульныя народніцкія рысы нашага песьняра, зьвернем увагу на чыста-беларускія асаблівасці ў яго творах.

Народніцтва мае пэўную генэтычную сувязь з романтизмам, а гэты апошні заўсёды цікавіўся нацыянальнымі асаблівасцямі. Значыцца, нават а priori мы павінны думаць, што гэтая цікавасць ёсць і ў Сыракомлі.

Мы ведаем, што некаторыя песьні ён апрацоўваў у хаўрусе з кампозытарам Кажынскім. (Wlazł kotek na płotek, Krakowiak na Litwie, Pieśń myśliwska Korale, Kruk Dola). „Kruk i Dola“ напісаны пад моцным уплывам беларускае народнае творчасці. „Krakowiak na Litwie“—гэта праслаўленьне беларускага народу. „Хаця там хлеб і чарнейшы, але сэрца залатое“. Гэты народ мае „моцны гарт“... „Калі бачыш гэтых людзей.. нешта такое адчуваеш, як быццам плачаш з радасці“.

„Piosnka wieśniaczki litewskiej“ знаходзіцца ў сувязі з беларускаю народнаю творчасцю: змест песьні—гора дзяўчыны аб тым, што яе ніхто не разумее й не шкадуе, апроч яе люблага. „Gawędy“ маюць у сабе шмат беларускасці. Яны й прысьвечаны беларусам: „Браты мае з-над Вяльлі і з-над Нёмна!“ кажа аўтар; „калі вам родныя апавяданні прыемны, дык сядзьма ў круг, а я з вамі пагутару... будзем рады адзін аднаму... але хай хто-небудзь замкне дзверы на ключ, каб ня прышоў нейкі панок ці поўпанак і ня кпіў з нашых размоў“.

„Янка Магільнік“ (Jancko Swentarnik), як нам ужо вядома, апісвае жыццё беларускае вясковае грамады й лёс Янкі, яе

тыповага прадстаўніка. Вялікае, нявымоўна-моцнае пачуццё замілавання да бацькаўшчыны захапляе чытача таксама, як яно захапіла Янку й аўтара. Прырода краю й душа беларуса знаходзяцца ў непадзельнай, адвечнай сувязі. Адчуваньне гэтае сувязі, гэтае замілаваньне да роднае краіны выяўлена ў тонкіх прыгожых сапраўды беларускіх рысах. Gawęda 6-a Matysek (Мацюк) у нас ужо разгледжана таксама.

У поэмах „Chodyka“ і „Trzy gwiazdki“ („Тры зоркі“) адчуваецца моцны народны элемент.

Хадыка—гэта сымбаль прыгнечанага, замучанага варожымі сіламі беларускага народу. Гэты народ змушаны, калі нельга дабром, дык хаця шляхам крывага паўстаньня, выявіць свой пратэст.

Поэма „Urodzony Jan Dęboróg“ дае нам вельмі дакладны малюнак Беларусі, яе прыроды, жыхарства, звычайў, нават некаторых забабон. Пасьля „Пана Тадэуша“ гэта другая эпопея Беларусі, другая Беларуска-Адысэя.

Вось як ў вершаванай прадмове зьвяртаецца песьняр да бацькаўшчыны:

„Родная моя, сьвятая зямелька, пасыпаная жоўтым пяском і ўкрытая дробнаю траўкаю... ты больш вартая, чымся здаецца воку; любіўка Акіяну, цуд сьвету! З тваіх хвоек вычасаны брытанскія караблі; сярмяжны сын твае вёскі дзеля таго рые зямлю, каб галодна ня было прыгожаі Эўропе“.

Далей ідзе вельмі ўдалае апісаньне беларускае прыроды; наогул кажучы, малюнкаў прыроды й быту ў поэме шмат. Псыхолёгія народу выяўлена вельмі добра. Аўтар адзначае, што гнеў у беларуса нядоўгі, як паводка ракі вясной,—пройдзе і зноў усё супакойна й ціха, нават сьлядоў нядаўнае бурлівасьці няма.

Але рэдка хто цікавіўся псыхолёгіяй беларуса і праслаўляў яго дадатныя бакі.

— „Эх, прыкра, прыкра!.. Чаму-ж гэта на нашых палёх ня зьявляцца такія гусляры, як барды каледонскія, як грэцкія старцы, што кожную памятку ў роднай старонцы зараз-жа ўкладуць у песьню й па сьведзе разьнясуць“, гаворыць у прадмове да „Яна Дэмборуга“ аўтар.

Можам з ім спрачацца,—ёсьць цяпер, былі і раней такія песьняры народалюбцы ў Беларусі; і пасярод найлепшых з іх пачэснае месца займае шчыры народнік—Кандратовіч-Сыракомля, чьё імя ніколі ня выйдзе з памяці беларускага народу.